

Országos Tudományos Diákköri Konferencia
2023.

Csak nem, csaknem, csak azért is, csakazértis?

Csak partikulát tartalmazó konstrukciók vizsgálata

Jelige: Zsiráf

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés.....	3
2.	Szakirodalmi áttekintés	5
2.1.	A <i>csak</i> partikula típusai	5
2.1.1.	Logikai típus.....	5
2.1.2.	Diskurzusjelölő típus.....	7
2.2.	Elemzési háttér	9
2.2.1.	Varga-modell.....	9
2.2.2.	ReALIS.....	11
3.	<i>Csak</i> -ot tartalmazó konstrukciók.....	12
3.1.	<i>Csak azért is</i>	13
3.1.1.	(<i>Már</i>) <i>csak azért is</i>	14
3.1.2.	„ <i>Csakazértis</i> ”	19
3.2.	<i>Csak + nem</i>	22
3.2.1.	<i>Csak nem</i>	22
3.2.2.	<i>Csaknem</i>	26
4.	Összegzés	28
	Irodalomjegyzék.....	31
	Források.....	33
	Melléklet.....	34

1. Bevezetés

Dolgozatomban olyan konstrukciókat vizsgállok, melyek tartalmazzák a *csak* partikulát. A magyar nyelvben sok ilyet találhatunk, például *nem csak*, *csak nem*, *csak-csak*, *csak azért is*, *csak úgy*. Ezek közül a dolgozatomban a *csak nem* és a *csak azért is* szerkezeteket mutatom be, fonológiai, szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szempontból. A magyar nyelvészeti szakirodalomban kimerítő elemzést nem olvashatunk a *csak* partikulát tartalmazó alakulatokról. Egyes munkák érintőlegesen említik a *csak/CSAK nem* szerkezetet (lásd pl.: Gyuris 2017b, Kiefer 1988, Péter 1991).

A szerkezetek bemutatásához és elemzéséhez használt példamondatok részben saját példák, részben pedig korpuszokból és szakirodalomból származnak; ez utóbbiaknál minden esetben feltüntettem az adott példa után zárójelben a forrást. A mondatok megítélésénél saját anyanyelvi intuíciónra támaszkodtam. Az állítások alátámasztásához és az előfordulások gyakoriságának megállapításához korpuszvizsgálatot végeztem főként a Magyar Nemzeti Szövegtár (továbbiakban MNSZ2) állományában, de néhány példamondat a BEA Beszélt nyelvi adatbázisból származik (Mihajlik és tsai 2022). A konstrukciók bemutatásakor a formai és a jelentéstani szempontokra is kitérek, valamint a releváns esetekben formális elemzést társítok a szerkezetekhez. A hangtani szempontokhoz a Varga-féle (Varga 1994, 2002, in prep.) intonációs modellt használom (lásd: 2.2.1), amellyel megmutatható az adott mondatok hangsúlyozása és hangleadása, és így az azonos szósorok közötti jelentésbeli, használatbeli különbség (pl.: (3)). A mondattani szempontokat (szórend, terminológia) generatív keretben tárgyalom (É. Kiss 1998). A pragmaszemantikai vizsgálathoz pedig a ReALIS elméletet alkalmazom (Alberti et al. 2021) (lásd: 2.2.2). A továbbiakban tervezem ezt a kutatást kérdőíves teszteléssel is kibővíteni, mivel néhány konstrukció esetében a saját anyanyelvi intuíción és a korpuszadatok kevésnek bizonyultak egyes kérdések eldöntéséhez.

Bevezetesként nézzünk egy-egy példát ((1)–(4)) a dolgozatban tárgyalt *csak*-ot tartalmazó konstrukciókra (a hangsúlyos *CSAK* típust nagybetűs írásmóddal jelzem):

- (1) Ez *már csak azért is* felelőtlenség, mert másokat is bajba sodorhat ezzel a viselkedéssel. (MNSZ2, doc#2591)
- (2) A *csakazértis* magabiztossága, lám, csodákra képes! (MNSZ2, doc#1038)
- (3) *Csak nem / CSAK nem* vettek fel az egyetemre?
- (4) *Csaknem/majdnem/szinte* elfelejtettem elmenni a díjátadóra.

Az (1) és (2) esetén a *csak azért is* egybe- és különírt szerkezet van jelen. A dolgozat későbbi pontján látni fogunk, hogy ez a kétféle használata létezik, ami sokszor jár együtt más írásmóddal a korpuszban. Az előfordulások korpuszadatai számszerűen hivatkozva vannak az egybe- és különírás tekintetében, azonban nem feltétlenül mérvadó a változatok gyakorisága, mivel az írásmódot befolyásolhatja, hogy az egybeírt *csakazértis* a helyesírási szabályzat szerint nem elfogadott, nem helyes. A (3)-as példában a *csak* és a *nem* szócskák két eltérő szerkezetet alkotnak: ugyanaz a szó sor két különböző hangsúllyal és hanglejtéssel ejtve két különböző jelentést hordoz (mely a kétféle *csak* típusból is kikövetkeztethető). A (4)-es mondatban az egybeírt *csaknem* látható, mely a (3)-ban lévő különírt változatokhoz képest teljesen mást jelent. A dolgozatban a *csaknem* jelentésének meghatározásához elsődlegesen a helyettesíthetőségét vizsgálom meg alaposan, ezt mutatja meg a (4)-es példa is.

A *csak*-ot tartalmazó konstrukciók vizsgálatának alapjául a bevezető (1-es fejezet) után szakirodalmi ismertetés következik: elsőként áttekintem a *csak* partikula típusainak jellemző jegyeit (2.1), mind a logikai (2.1.1), mind a diskurzusjelölő (2.1.2) típust tárgyalva; majd bemutatom a dolgozatban használt elemzési kereteket (Varga-modell, ReALIS; 2.2). Ezután térek át a *csak*-ot tartalmazó konstrukciók vizsgálatára (3-as fejezet). Elsőként a *csak azért is* egybe- és különírt változatát tárgyalom (3.1). Ezután térek át a *csak nem* és a *csaknem* szerkezetek vizsgálatára, utóbbit a *majdnem/szinte/közel* szavakkal is összehasonlítom (3.2). A dolgozatot összegzéssel (4-es fejezet) zárom, melyben megjelölöm a további kutatási irányokat is.

A konstrukciók tárgyalásánál kitérek arra is, hogy kompozicionális vagy nem kompozicionális az alakulat. A Frege-féle kompozicionalitási elv értelmében: „A nyelv egy összetett kifejezésének jelentését a kifejezés (szintaktikai) szerkezete, valamint a kifejezés összetevőinek jelentése határozza meg egyértelmű módon” (Gyuris–Maleczki–Varasdi 2008: 4). Vagyis ilyenkor úgy tekinthető, hogy az elemek csupán egymás mellé kerülnek, és kompozicionálisan kiszámítódik a jelentés. Ilyenkor a részek jelentéséből előáll az egész jelentése. Nem kompozicionális az alakulat, amikor a részek jelentéséből nem áll elő az egész szerkezet jelentése, vagyis új nyelvi elem jön létre.

(5) Itatja az egereket.

Az (5)-ös mondat esetén kompozicionális az alakulat akkor, ha a szó szerinti értelmezést vesszük, vagyis például valaki megitatja az egereket egy tálka vízzel. Amennyiben viszont azt a jelentését vesszük (5)-nek, hogy valaki sír, nem kompozicionális szerkezetet kapunk, mivel a részek jelentése nem őrződik meg. A dolgozatban amellet fogok érvelni, hogy a kettő között

átmenet is található, ami azt jelenti, hogy az elemek jelentése valamennyire fellelhető, de mégsem tekinthetők teljesen kompozicionálisnak. Az ilyen szerkezeteket részben kompozicionális alakulatként fogom nevezni. Vizsgálataim alapján mindegyik típusra találhatunk példát, ezt mutatja meg az 1. táblázat¹.

	Kompozicionális		Részben kompozicionális	Nem kompozicionális	
	logikai <i>csak</i>	dj <i>CSAK</i>		propozicionális	dj típus
<i>(már) csak + azért + is</i>	—	—	<i>(már) csak azért is</i>	—	<i>csakazértis</i>
<i>csak + nem</i>	<i>csak nem</i> (kijelentés)	<i>CSAK nem</i>	<i>csak nem</i> (kérdés)	<i>csaknem</i>	—

1. táblázat: A dolgozatban vizsgált konstrukciók kompozicionalitás szerint

A dolgozat célja, hogy a vizsgált konstrukciókat széleskörűen feltárja, beleértve ebbe azok különféle hangsúlyviszonyait, grammatikai szerkezetét és a hozzájuk társítható jelentéseket, használati köröket.

2. Szakirodalmi áttekintés

Ebben a fejezetben ismertetem a *csak* fő típusainak jellemző jegyeit szakirodalmi hivatkozásokkal alátámasztva (2.1), majd ezután bemutatom a felhasznált elemzési keretet (Varga-modell, ReALIS; 2.2).

2.1. A *csak* partikula típusai

A *csak* partikula különféle típusait már többen vizsgálták a magyar generatív nyelvészetben (pl.: É. Kiss 1996, Gyuris 2009). Előfordulásait két fő csoportba oszthatjuk, melyeket a logikai (2.1.1) és a diskurzusjelölő típusok (2.1.2) jelentik.

2.1.1. Logikai típus

A logikai típusú *csak* partikula elsődlegesen azonosító-kirekesztő értelmezéssel társítható (É. Kiss 1998), de kifejezhet a korlátozás („senki/semmi egyéb/más”) mellett keveslést („nem/semmi több, mint”) is (Fábricz 1986). A *csak* szócska helyettesíthető *kizárólag*-gal, mely szintén a kirekesztésre utal, azaz, hogy egyetlen entitásra/szituációra vonatkozik az adott állítás, és nem többre. A logikai *csak* típust alapvetően két csoportra bonthatjuk (É. Kiss 1998):

¹ Ez a kérdéskör a *csak* további konstrukcióihoz is illeszkedik, egyéb alakulatok esetében is tetten érhető, például *csak így/úgy*, vonatkozó névmás + *csak* (pl.: *amit csak*) esetében (lásd: Melléklet).

fókuszos *csak* (6), illetve propozíció előtt megjelenő *csak* (7)–(8). A fókusz alatt a kimerítő értelmezést jelölő szerkezeti fókuszt értem, mely a mondattani ábrázolásban is megfigyelhető.

(6) János *csak* a Börzsönyt járta be. (É. Kiss 1998: 48)

(7) János *csak* lemásolta a szavakat. (É. Kiss 1998: 49)

(8) *Csak* János megint elaludt.

A fókuszos *csak*-ot tartalmazó mondatban az igekötő az ige után áll (6), a fókuszált elem kapja a mondat főhangsúlyát; a továbbiakban erre inverz szórendként utalok. Ebben az esetben a *csak* a predikátum egy argumentumára (vagy szabad bővítményére) vonatkozik, mely a (6) esetén a Börzsöny: *csak* és kizárólag a Börzsönyt járta be János, és azon kívül semmi mást. A propozíció előtt megjelenő *csak* esetében igekötő-ige sorrend figyelhető meg (7)–(8), vagyis a szórend egyenes. A *csak* partikula hatókörében szerepelhet maga a predikátum (7), de akár egy egész szituáció is (8). A (7) mondat jelentése, hogy János semmi mást nem csinált, csupán lemásolta a szavakat (de például nem tanulta meg). A (8) esetén pedig, hogy semmi más nem történt, csupán annyi („csak az van”), hogy János megint elaludt (és nem valami jelentősebb esemény történt). A (6) példamondatban szereplő logikai *csak* hátravetett pozícióban is megjelenhet (9), ilyenkor nem változik meg a mondat jelentése; továbbá a *csak* partikula közvetlenül az ige után jelenik meg, nem pedig az általa módosított összetevő előtt (É. Kiss 1998):

(9) János a Börzsönyt járta *csak* be. / János a Börzsönyt járta be *csak*. (É. Kiss 1998: 49)

A *csak*-ot egyes mondatokban értékelő skaláris partikulának is tekinthetjük, mely egy skála két olyan fokát állítja szembe egymással, melyek különböző értéket képviselnek: egy alacsonyabbat és egy magasabbat (É. Kiss 2006). (10) esetén például volt egy magasabb elvárásom, hogy Mari a pizzánál valami minőségibb ételt fog enni (például húslevest), azonban ez nem következett be. Ebben az esetben a pizza egy alacsonyabb „presztíz” jelleggel a skála egy alacsonyabb fokára kerül, mely lehet egy minőségi skála (az ételek finomságát tekintve). A hangsúly ez esetben a pizzán van, nem pedig a számosságon, hogy egyet evett. Más hangsúlyozással a *csak* partikula vonatkozhat az *egy*-re is (11), ez esetben a skála mennyiségi (egy pizzát evett meg, és nem többet).

(10) Mari *csak* (egy) PIZZÁT evett. (É. Kiss 2006: 44)

(11) Mari *csak* EGY pizzát evett. (É. Kiss 2006: 44)

A fejezet korábbi példamondataiban fellelhető *csak* típusok mellett megfigyelhetünk egy további típust is, amely *de* értelemmel társul (12). A különféle korpuszvizsgálatok megerősítik, hogy előfordulása gyakori a magyar nyelvben. Ezt a típust a magyar generatív nyelvészetben még nem vizsgálták; a hagyományos nyelvtanban viszont – éppen e miatt a használata miatt – a *csak* partikulát ellentétes kötőszóként is számon tartják.

(12) Lenne kedvem játszani, *csak* tanulnom kell.

A *csak* a (12)-es példában helyettesíthető *de*-vel, mely nem változtatja meg a mondat jelentését. A helyettesíthetőség alátámasztható egyrészt azzal, hogy a *csak* és a *de* partikula is kötőszói szerepben jelenik meg (vö. Schirm 2021: 17); másrészt a szócskák mellé nem tehető be sem még egy *de*, sem egy másik kötőszó. Nem mondhatjuk például azt, hogy *Lenne kedvem játszani, de csak tanulnom kell*. Ez a jelenség megfigyelhető már a gyermeknyelvben is (Hagymási–Kleiber 2022), melynek részletesebb kifejtése nem képezi jelen dolgozat tárgyát.

Mindezek mellett a *csak* szócska kifejezhet folytonosságot (folyamatosságot) is (Fábricz 1986):

(13) Péter *csak* beszél.

(Fábricz 1986: 77)

A (13) esetén egy folyamatos cselekvés van jelen, Péter *csak* beszél és beszél, mondja a magáét, meg sem áll a mondandója közben. Fábricz (1986) ezt a típust még logikai operátorként tartja számon; meglátása szerint a *csak* szócska akkor válik partikulává, amikor nem tudja kifejezni ezt a folytonosságot, vagy a keveslést. A *csak* diskurzusjelölői használatát a következő fejezetben tárgyalom.

2.1.2. Diskurzusjelölő típus

A diskurzusjelölőket – mint például *hát*, *így*, *ilyen* – többen vizsgálták a magyar nyelvben (pl.: Fábricz 1986, Dér 2020, Gyuris 2008, Schirm 2011). Többek között diskurzuspartikulának (Gyuris 2008), pragmatikai kötőszóknak (Németh T. 1996), modális (Kiefer 1988) vagy árnyaló partikulának (Péteri 2001) is nevezik őket, azonban a diskurzusjelölő a legsemlegesebb elnevezés, mivel a funkcionális oldaláról közelíti meg a nyelvi elemeket (Schirm 2011), továbbá a diskurzusjelölők csoportja tartalmazza a diskurzuspartikulákat (Dér 2009).

Mindezek alapján felmerül a kérdés, hogy valójában mik is azok a diskurzusjelölők, és ugyanazt jelenti-e ez az elnevezés, mint a diskurzuspartikulák. Dér (2009)-ben olvashatunk a különféle elnevezésekről, terminusokról mind nemzetközi, mind magyar szakirodalmi

vonatkozásban, továbbá betekintést nyerhetünk a pragmatikai jelölők és a diskurzusjelölők közti kapcsolatba. A pragmatikai jelölők olyan nyelvi elemek, melyek nem járulnak hozzá a propozicionális tartalomhoz, nincsenek hatással az igazságfeltételekre, továbbá a feladó és a címzett közti dialógusban reflexív tulajdonságokkal bírnak (Aijmer et al 2006). A pragmatikai jelölők és a diskurzusjelölők kapcsolatát illetően nincs egyetértés, mind a négy lehetséges változat mellett olvashatók érvek Dér (2009)-ben: a két elnevezés szinonimája egymásnak; a pragmatikai jelölő a fölérendelt kategória; a diskurzusjelölő a fölérendelt kategória; továbbá Furkó (2005) alapján e diskurzusjelölő–pragmatikai jelölő dichotómiát fel lehet, sőt fel is kell számolni (például amiatt, hogy nem lehet kizárólagosan kontextus- vagy kontextusfüggő jelölőnek megnevezni a feltevések közti viszonyt). Gyuris (2008) a diskurzuspartikulák fogalmát a következőképpen határozza meg: nem változtatják meg a mondat deskriptív vagy propozicionális tartalmát, nem válaszolnak kérdésre, nem tagadhatók (vö. Németh T. 1996). További diskurzusjelölőkre jellemző jegyeket sorol fel Schirm (2021), Furkó (2020) besorolási rendszerét idézve, ilyen például a változó hatókör, kontextusfüggőség, multifunkcionalitás. Ezek alapján tehát a diskurzusjelölő és a diskurzuspartikula elnevezés nem ugyanazt jelenti, utóbbi például szűkre szabja az ide tartozó elemek csoportját (egyes definíciók szerint például nem tartoznak ide a többszavas kifejezések). Dolgozatomban Schirm (2011) alapján a diskurzusjelölő elnevezést használom, a fentebb említett semleges elnevezés és meghatározások miatt (a diskurzusjelölők felölelik a diskurzuspartikulák csoportját).

A *csak* partikuláról többek között Gyuris (2008)-ban olvashatunk részletesebben. A diskurzusjelölő *csak* típusnak két változata van: hangsúlyos (14), illetve hangsúlytalan (15):

(14) János <i>CSAK</i> tehetséges.	(Gyuris 2008: 640)
(15) Egyél <i>csak</i> !	(Gyuris 2008: 645)

A (14)-es példamondatban a *csak* partikula a *mégis* szócskához hasonló jelentéssel társul, a jelenlegi állítás (János tehetséges) ellentétes a korábbival (János nem tehetséges), továbbá inkompatibilis a kontextussal (Gyuris 2008)². A (15) esetén a hangsúlytalan diskurzusjelölői *csak*, mely felszólító mondatmodalitással áll, jelenthet bátorítást, sürgetést, illetve fenyegetést is (Fábricz 1986); hangsúlyozástól és kontextustól függően (Gyuris 2008). Létezik továbbá a

² Gyuris az alábbi formális elemzést javasolja a hangsúlyos diskurzusjelölői *csak*-ot tartalmazó mondatokhoz: a *CSAK*-kijelentése p (p a mondat propozicionális tartalmát jelöli; „János tehetséges”), melynek előfeltétele inkompatibilis (KI, p). A beszélő szándéka: legyen a KI (kontextus) eleme a p , ne legyen $\neg p$ (vagyis ne legyen tagadás). Minimális hatás is szerepet játszik: KI eleme legyen az is, hogy a beszélő úgy hiszi, tudja azt, miszerint p igaz (Gyuris 2008: 677).

hangsúlytalan diskurzusjelölői *csak*-ot tartalmazó felszólító mondatoknak egy másik változata is, melyet Varga (2002: 41) „lekicsinylő imperatívusznak” nevez (lásd: 2.2.1).

A diskurzusjelölők előfordulnak halmazással is; ilyenkor az alakulatok tipikusan különálló egységként működnek, vagyis csupán egymás melletti pozícióban vannak az elemek (Dér 2020). A diskurzusjelölő-halmazás egyik funkciója, hogy időt adjon a beszélőnek arra, hogy megfogalmazza a mondanivalóját, illetve, hogy kifejezze bizonytalanságát (vö. Dér 2020); ezekre jellemzően a szóbeli beszédben van szükség. Ennek ellenére az írásbeli szövegekben is találunk ilyen előfordulásokat, például az MNSZ2 magyarországi szépirodalom alkorpuszában:

(16) *De hát CSAK* kellett vele beszélnem. (MNSZ2, doc#325)

A (16)-os példamondatban a *csak* partikula diskurzusjelölő típusa van jelen. Ebben a példamondatban a *csak* szócska a domináns, ezáltal a *de* és a *hát* szavak jelentése kevésbé érződik, kevésbé erőteljes.

A *csak* partikula gyakran fordul elő más elemekkel, mint például vonatkozó névmással (17), vagy utalószóval (18). Amikor a *csak* vonatkozó névmással áll, *minden*, *bármilyen*, *akármilyen* értelmezéssel társítható a szerkezet jelentése (Kenesei 1992). A *csak úgy* konstrukció (18) esetén mellékmondatot vezet be.

(17) Azt főzök ebédre, *amit csak* szeretnél!

(18) *Csak úgy* tesz minden, mintha élne. (MNSZ2, doc#11)

A (17) és (18) példákban említett szerkezetek bővebb kifejtése jelen dolgozat tárgyát nem képezi.

2.2. Elemzési háttér

A dolgozatban tárgyalt elemzéséhez a Varga-féle intonációs modellt (2.2.1), illetve a ReALIS pragmaszemantikai elméletet (2.2.2) használtam; ezeket mutatja be röviden a következő két alfejezet.

2.2.1. Varga-modell

A dolgozatban tárgyalt *csak*-ot tartalmazó konstrukciók – *csak azért is*, „*csak azért is*”, *csak nem*, *csaknem* – hangsúlyozása és hanglejtése eltérő lehet, ami jelentéskülönbséggel is együtt járhat, emiatt fontosnak tartottam, hogy a vizsgált szerkezetek releváns szuprasegmentális

jegyeit formális eszköztár segítségével is pontosan ábrázoljam. Mindez a Varga-féle intonációs modellel (Varga 1994, 2002, in prep.) megragadható. Varga alapvetően hat terminális jelet használ: teljes esés [$\searrow$], eső-emelkedő [$\swarrow$], emelkedő-eső [$\nearrow$], emelkedő [$\nearrow$], magas monoton [$\bar{}$], és süllyedés [$\searrow$]. A terminális jel a terminális kontúr jele, ez utóbbi pedig ismétlődő, diszkrét, értelmes beszéddallam, amely képes önálló megnyilatkozásokon megjelenni (Varga in prep.: 5). A terminális szó arra utal, hogy ez a frázis lezáró része, amely az utolsó hangsúlyos szótagon kezdődik. A formális elemzés megértéséhez három további (nem terminális) jel ismerete elengedhetetlen: a szünet [|], mely a terminális kontúrok közötti szünetet jelöli, a félig-eső [$\bar{}$], mely a hangsúlyosságot jelzi (minimálisan eső dallamvonallal társulva), továbbá a felhúzás [$\uparrow$], mely azt jelenti, hogy egy szótagot magasabban ejtünk, mint az előző kontúr hangsúlyos kezdőszótagját. Jelen dolgozat szempontjából nem szükséges a teljes Varga-féle intonációs modell ismertetése, emiatt csupán különféle *csak*-os mondatokon keresztül mutatom be a jelölésrendszer használatát.

Az egyik legtipikusabb terminális kontúr a magyar nyelvben a teljes esés, illetve az eső-emelkedő és az emelkedő-eső hanglejtés; melyek alaptípusoknak is tekinthetők. Az alábbi példasorokban a logikai hatókörű *csak* partikula van jelen a mondatokban. A (19)–(23) esetén a szósorokban fókusz van: *csak* és kizárólag Izabella vette meg a lakást (és senki más), csupán egy könyvet olvasott el Péter (és nem többet), kizárólag a levelet nem olvasta el senki (de valami mást elolvasott legalább egy valaki, például egy mesekönyvet). A (24)-es felszólító mondatban a *csak* hangsúlytalan típusa szerepel.

- (19) *Csak* \Izabella vette meg a lakást. / *Csak* \Izabella vette ($\bar{}$) meg a \lakást. (Varga in prep.: 26)
- (20) *Csak* ^Izabella vette meg a lakást? / *Csak* \Izabella vette ($\bar{}$) meg a ^lakást? (Varga in prep.: 26)
- (21) \Péter is *csak* \egy könyvet olvasott el. / \Péter is *csak* ^egy könyvet olvasott el? (Varga in prep.: 29)
- (22) \Péter is *csak* egy könyvet olvasott el. / ^Péter is *csak* egy könyvet olvasott el? (Varga in prep.: 31)
- (23) *Csak* a \levelet nem olvasta el senki. / *Csak* a ^levelet nem olvasta el senki? (Varga in prep.: 36–37)
- (24) ^Gyere (*csak*) ide egy percre! (Varga in prep.: 11)

Az eldöntendő kérdésekre jellemző hanglejtés van jelen (24) esetén, mely valószínűleg a jelentés hasonlóságából ered (vö. [^]*Idejönnél egy percre?*). Az ilyen típusú felszólító mondatokat „lekicsinylő imperatívuszoknak” nevezi Varga (2002: 41), mivel akkor használjuk, amikor maga az eredmény és a hatás fontosabb, mint maga a cselekedet, vagyis például (24) esetén nem az idejövetel a lényeges, hanem ami utána következik, így tehát a konkrét kérés (tevékenység) fontosságát lekicsinylik. Jelentése és hangsúlyozása eltér az előző 2.1.2. alfejezetben tárgyalt felszólító mondatoktól, például az ott tárgyalt (15)-ös példamondattól, *Egyél csak!*, mely bátorítást fejez ki. Ilyenkor – ahogy azt a Varga-féle intonációs mintázat mutatja – egyetlen erős hangsúly kerül a szerkezetre, és a dallam teljesen eső, a (24)-ben található emelkedő-esővel szemben. A hangsúlyos diskurzusjelölő *csak*-ot Varga nem elemzi formálisan a tanulmányaiban (1994, 2002, in prep.), továbbá a *csak*-ot tartalmazó konstrukciókról sem tesz említést, emiatt a dolgozatomban a felvázolt alaptípusok alapján próbálok meg mindegyik szerkezetéhez intonációs ábrázolást társítani, javasolni³.

2.2.2. ReALIS

Némely *csak*-ot tartalmazó konstrukcióhoz (*csakazértis*, *csak nem*) pragmaszemantikai szempontú formális elemzést társítok a jelentés pontosabb meghatározása érdekében, melyhez a ReALIS elméletet alkalmazom (Alberti et al. 2021). A dolgozatomban szempontjából nem szükséges a teljes ReALIS modell alapos kifejtése; céloom csupán a modell rövid ismertetése után a jelölésrendszer azon részeinek bemutatása, melyek elengedhetetlenek a formális elemzések megértéséhez.

A ReALIS egy formális dinamikus pragmaszemantikai rendszer, melynek kiindulópontja a Kamp-féle diskurzusreprezentációs elmélet (Kamp et al. 2011). A ReALIS a klasszikus pragmatika eredményeit (például Searle 1976) formalizálja, miközben jobban tekintetbe veszi a hallgató (címzett) szerepét is a folyamatban: a beszélgetésben részt vevő szereplők mentális állapotát rekurzív módon rögzíti, vagyis nem csupán a világról való tudásukat kódolja, hanem az egymásról feltételezett információdarabkákat is, mint például a beszélő vélekedése a hallgató vágyairól a beszélő szándékaira vonatkozóan. Így tehát a ReALIS elmélet reprezentálni tudja a beszélő és a hallgató mentális állapotát, mellyel formálisan megragadható, hogy egy adott megnyilatkozás milyen kontextusban hangozhat el, milyen beszélői/hallgatói mentális állapot meglétét feltételezi.

³ Természetesen a korpuszokban nincsenek Varga-féle intonációs jelek, így pótkompetencia alapján a korpuszokból származó példákat segítő szándékkal jelöltem e formális jelölésrendszerrel, hogy könnyebben lehessen értelmezni azokat.

A mentális állapot gazdája tipikusan a beszélő: „én” (i, I) vagy a hallgató: „te” (u, you), valamint lehet egy harmadik, nem megnevezett személy is: „valaki más” (o, other). A mentális állapot különböző modalitásokat fejezhet ki: vélekedést (B, belief), vágyat (D, desire), szándékot (I, intention), illetve autoritást (A, authority). Ez utóbbi kifejezhet jogot, de képességet is. Fontos paraméter még az idő, amely lehet múlt [↓], jövő [↑], illetve jelen (ami jelöletlen). Az adott címkéhez (gazda, modalitás, idő) tartozik egy intenzitásérték, melynek jelzése egy 11 fokú skálán történik –5-től +5-ig, ahol a –5 jelzi a maximálisan hamis, a +5 a maximálisan igaz, a 0 pedig a semleges értéket. Például az *e: esik a hó* eventualitás esetén az $iB = -5$ azt jelenti, hogy biztos vagyok benne, hogy nem esik a hó; az $iB = +5$ jelentése, hogy meg vagyok győződve róla, hogy esik a hó, míg az $iB = 0$ azt mutatja, hogy a beszélőnek fogalma sincs róla, hogy esik-e a hó. Az intenzitásértékekre előjel nélkül is hivatkozhatunk, például az $iB = 5$ jelentése, hogy biztosan tudom, hogy esik-e a hó. Egy adott mondatípushoz tartozó paraméterérték természetesen nem mindig teljesen egyértelmű, ennek jelzésére szolgál a vessző (‘ vagy ’), mely a megadott értéktől való kisebb-nagyobb eltérést reprezentálja (egy vonás két skálapontot jelent). Ez alapján például a *Szerintem esik a hó* mondatához tartozó $iB = ' +4$ forma azt mutatja, hogy a beszélő ugyan nem biztos abban, hogy esik a hó, de +2 és +4 közötti erősséggel hisz benne.

Az alfejezet lezárásaként tekintsünk egy rekurzív, beágyazott példát. Az *e: esik a hó* eventualitásnál maradván az $iBuB = ' +4 \bullet 0$ összetett képlet azt kódolja, hogy a beszélő (i) +4, vagy annál kicsit kisebb (‘) intenzitással úgy véli (B), hogy a hallgatónak (u) semmilyen véleménye nincs a dologról (0): ‘Szerintem neked fogalmad sincs róla, hogy esik-e a hó’. Amikor egy rekurzív képlet esetében csak egy paraméterérték releváns, azt aláhúzással jelöljük, például: $iDuD = +5$, vagyis azt szeretném, hogy maximális vágyad legyen, hogy essen a hó.

A dolgozatban alkalmazott formális elemzések mindig a beszélő mentális állapotát reprezentálják egy adott *e* eventualításra.

3. Csak-ot tartalmazó konstrukciók

Ebben a fejezetben különféle *csak*-ot tartalmazó konstrukciókat vizsgállok, melyek lehetnek kompozicionális és nem kompozicionális társulások is. A legtöbb esetben elmondható, hogy az adott elemek egymás mellé kerülésének van kompozicionális és nem kompozicionális változata is (vö. Melléklet), azonban ezek nem mindig választhatók szét éles határral. A példák mentén megvizsgálom a kompozicionalitást, és emellett megpróbálom megállapítani a konstrukcióban

szereplő *csak* partikula típusát is: mikor van jelen a logikai, és mikor a diskurzusjelölő változat. A konstrukciók bemutatásakor formai és jelentéstani szempontokra is kitérek, valamint a releváns esetekben formális elemzést társítok a szerkezetekhez. A hangtani elemzéshez a Varga-féle intonációs modellt használom fel (lásd: 2.2.1), míg a jelentéstanihoz a ReALIS elméletet (lásd: 2.2.2). (Ahogy 2.2.1-ben láthattuk, egy adott mondat intonációs mintájában lehetnek különbségek. A példák Varga-féle elemzéséhez az anyanyelvi intuicióm szerinti legtermészetesebb intonációs mintát jelölöm, de nem kizárt, hogy más beszélő más mintát társítana a szósorokhoz. A vizsgálat szempontjából a kisebb eltéréseknek nincs jelentősége.)

Az első alfejezetben (3.1) az egybe- és különírt *csak azért is* konstrukciót vizsgálom meg. A második alfejezetben (3.2) a *csak nem* alakulatot tárgyalom, illetve az egybeírt változatát hasonlítom össze a *szinte/majdnem/közel* szavakkal.

3.1. *Csak azért is*

Ebben az alfejezetben a *csak azért is* konstrukciót tárgyalom⁴, amely kétféle hangsúllyal és kétféle jelentéssel fordulhat elő ((25), (26)). Ezért nem meglepő, hogy írásban is megkülönböztetődik a két szerkezet, mind az elvégzett korpuszvizsgálat, mind a saját anyanyelvi intuicióm alapján (annak ellenére, hogy a helyesírás szerint nem létezik az egybeírt változat).

(25) Már *csak* ¹*azért is* vettem még egy üveg ²*bort*, | mert ³*holnap* ⁴*nem lesz* ⁵*bolt*.

(26) ¹*Csakazértis* veszek még egy bort!

A *csak azért is* esetén az *azért* szócskán van a főhangsúly, ilyenkor különírva érezzük jónak a konstrukciót (25). Ahol pedig a *csak* szócskán van a hangsúly, ott úgy érezzük, egybe kellene írni a *csakazértis*-t (26). Ezt az egybeírési intuiciót támogatja az elvégzett korpuszvizsgálat, ahogy az alábbi példa is mutatja:

(27) Van ez a szó: *CSAK AZÉRT IS*, háromba írják, de talán össze lehetne húzni, mert egytagú indulat van mögötte. (MNSZ2, doc#2194)

⁴ Megjegyzendő, hogy a különírt konstrukció létezik *ezért*-tel is, a MNSZ2 alapján 869 találatot kapunk a *csak ezért is* szerkezetre. Egybeírva az alakulat (*csakezértis*) nem fordul elő a korpuszban. Dolgozatomban az *ezért*-et tartalmazó konstrukciót nem tárgyalom.

Mindezek alapján a továbbiakban az egyszerűség kedvéért különírt és egybeírt változatként utalok a szerkezetekre. A különírt konstrukciót a 3.1.1-ben, míg az egybeírt változatot a 3.1.2-ben tárgyalom részletesen.

3.1.1. *(Már) csak azért is*

Ebben az alfejezetben a *(már) csak azért is* szerkezetet mutatom be (példaszám). Hangtani szempontból elmondható, hogy az *azért* szócskán van a főhangsúly, a *csak* partikula hangsúlytalan, ahogy a (28) példa Varga-féle annotálásán is látszik.

- (28) A ¹jelző (és ¹társa, a ¹határozó) *már csak ¹azért is ¹szükséges*, | mert a ¹versbe ¹levegő kell. (MNSZ2, doc#577)

A *(már) csak azért is* szerkezet jelentése, hogy a mondatban megnevezett indok másodlagos, nem a fő indok: az *is* további indokot jelöl, míg a *csak* partikula az indok másodlagosságát, alacsonyabb presztízs jellegét mutatja (vö. 2.1.1, (10)). A konstrukciók kapcsán az alábbiak mellett fogok érvelni: a *csak azért is* szerkezet magja az *azért-mert* konstrukció; a *csak* és az *is* partikulák propozicionális (logikai) jelentésüket alapvetően megtartva vesznek részt a szerkezetben; a *csak* és az *is* partikulák nem, vagy nem teljesen őrzik meg a logikai változataikra jellemző grammatikai tulajdonságokat (fókusz, kvantor); mindezek alapján a szerkezet részben kompozicionális alakulatnak tekinthető. Ahhoz, hogy ezek mellett tudjak érvelni, bemutatom a konstrukció jelentését, előfordulását (előtte megjelenő *már*, utána következő folytatás), helyettesíthetőségét és elhagyhatóságát (például: *kizárólag*, *szintén*, *azért nélküli csak*), valamint a szintaktikai jellemzőit (inverz vagy egyenes szórend).

Mondattani és jelentéstani szempontból is érdekes, hogy a *(már) csak azért is/sem* konstrukcióban a *csak* és az *is* szócska egy szerkezeten belül fordul elő. Nem lehet mindkettő logikai típusú, mivel a logikai *csak* és a logikai *is* egy tagmondaton belül nem vonatkozhat ugyanarra az összetevőre, merthogy jelentésük ellentmondó: a *csak* partikula azt fejezi ki, hogy kizárólag egy dologra vonatkozik az állítás, és nem többre, míg az *is* szócska ennek ellenkezőjét jelenti, nem csupán egy adott elemre igaz az állítás, hanem legalább még egyre.

A *csak azért is* konstrukció vizsgálata során megfigyeltem, hogy a magyar nyelvben gyakran fordul elő ez a szerkezet, ebből sok esetben *már*-ral együtt. Ezt támasztja alá a MNSZ2-ben végzett korpuszvizsgálat is: *csak azért is* 11810-szer fordul elő, ebből 10388 esetben előzi meg a *már* szócska (a gyakori előfordulás miatt vizsgáltam a *már*-ral együtt a szerkezetet). Ezzel egyidejűleg a korpuszban a tagadott verzió is tetten érhető: 4740 db *csak azért se(m)*

megjelenés, melyből 4445 esetben *már*-ral együtt van jelen ez a konstrukció. Ezeket az adatokat szemlélteti a 2. táblázat. Megjegyzendő, hogy a nem egységes írásmód miatt a különírt változat egy része valójában az egybeírt jelentésében szerepel: szűrőpróbaszerűen megnéztem az olyan mondatokat, ahol nem előzi meg a *már* a *csak azért is* konstrukciót, és ez alapján azt tapasztaltam, hogy sok esetben igaz ez az állítás, vagyis a táblázatban látható adatokhoz képest még inkább elmondható, hogy tipikusan megelőzi a *már* a vizsgált szerkezetet.

MNSZ2	előtte <i>már</i> (db)	utána <i>mert-es</i> folytatás (db)	összes előfordulás (db)
<i>csak azért is</i>	10388	8263	11810
<i>csak azért se(m)</i>	4445	3719	4740

2. táblázat: A szerkezet előtti *már* és utáni *mert-es* folytatás számszerűen

A *csak azért is* szerkezet előtti *már* szócska gyakori előfordulását szemlélteti a (29)-es példamondat. A különírt konstrukció jellemzően vár folytatást, melyet a MNSZ2-ben végzett korpuszvizsgálat is megerősít: a (*már*) *csak azért is* szerkezet után tipikusan folytatódik a mondat (29). A megfigyeléseim, a kompetenciám és a korpuszkutatás alapján a konstrukció után a két leggyakoribb kötőszó a *mert* és a *hogy*: *mert*-tel 8263-szor (míg a *csak azért is* után csupán 12-szer) folytatódik a szósor, a *hogy* pedig 861 esetben (az egybeírt alakulat után 18 esetben) jelenik meg utána (a szerkezet utáni 5 elemet tekintve). A szerkezet az esetek kb. 60%-ában⁵ elliptikus (30), vagyis a *már csak azért is* után vessző áll, majd ezután következik a kötőszavas (pl.: *mert*, *hogy*) tagmondat. Továbbá amikor nem elliptikus, akkor is sokkal gyakoribb egyszerűbb állítmánnyal, például névszóival. A konstrukció folytatás nélkül is előfordulhat (31), azonban kontextus nélkül nem tűnik teljesen grammatikusnak.

- (29) Ez *már csak azért is* felelőtlenség, mert másokat is bajba sodorhat ezzel a viselkedéssel. (MNSZ2, doc#2591)
- (30) Az ember mindig ki akar valami újat is próbálni, *már csak azért is*, hogy ne unatkozzon közben. (MNSZ2, doc#2632)
- (31) *Már csak azért is* jó lesz megnézni. (MNSZ2, doc#502)

⁵ A MNSZ2 állományában egy véletlen 500-as mintán megnézve az arányokat azt kapjuk, hogy 59,2%-ban elliptikus a szerkezet, míg a teljes *már csak azért is* előfordulást nézve (10388 találat) 60%-ban elliptikus (6231 esetben).

Ezek alapján úgy tűnik, hogy a szerkezet magja az *azért-mert(/hogy)* szópár, vagyis a beszélő célja egy indok megnevezése. Ezt támasztja alá a helyettesíthetőség vizsgálata is. Az *azért* megőrzi a jelentését, *amiatt*-tal helyettesíthető (32), ezzel szemben a *csak* és az *is* szócskákat nem helyettesíthetjük más szavakkal (33)–(34), ami arra utal, hogy itt ezek a szavak egy rögzített konstrukciót alkotnak.

(32) [✓] *Csak amiatt is* szeretnék meghívni ebédre, mert a múltkor te fizettél.

(33) **Kizárólag azért is* szeretnék meghívni ebédre, mert a múltkor te fizettél.

(34) **Csak azért szintén* szeretnék meghívni ebédre, mert a múltkor te fizettél.

Azért, hogy feltárjuk a *(már) csak azért is* konstrukció grammatikai jellemzőit, szükséges a szerkezet elemeit külön-külön is megvizsgálni. Amennyiben a szerkezet egy-egy elemét kivesszük, kissé eltérő jelentést kapunk. Tekintsük kiindulópontnak a csupán *azért-mert* szópárt tartalmazó (35)-ös példamondatot (mivel ez a szerkezet lényege, magja), ami fókuszos szerkesztettségű, de a kirekesztés kevésbé érződik; a mondat az indokot említi, arra helyezi a hangsúlyt. A (36)-ban a *csak* szócska miatt egyértelműen fókuszos a mondat, a kirekesztés erőteljesebben van jelen, vagyis ez az egyetlen indoka az adott dolognak. A két mondat ugyanolyan hanglejtéssel társul.

(35) ¹*Azért* meséltem el neked a ¹történetet, | mert ¹bízom benned.

(36) *Csak* ¹*azért* meséltem el neked a ¹történetet, | mert ¹bízom benned.

Azt látjuk tehát, hogy ha az *azért-mert*-hez a *csak* partikulát kapcsoljuk, akkor az alakulat kompozicionális marad, a *csak* szócska logikai típusa van jelen: azonosító-kirekesztő értelmezés, fókuszos szerkesztettség. Viszont, ha megvizsgáljuk, mi történik akkor, ha az *is* társul az *azért-mert*-hez, már nehezebb az alakulat jellemzőinek megállapítása: a fókuszos jelentés megszűnik. Megfigyelhetjük, hogy az *azért is* együttes előfordulásakor a mondat lehet mind inverz (37), mind egyenes szórendű (38). Mindkét szórend esetén az *is*-nek az a használata van jelen, ami előfeltételezi, hogy legalább plusz egy másik elemre igaz az adott állítás (vö. Kiefer 2007), amit a transzformációs generatív grammatikában (pl. É. Kiss 1998) hagyományosan kvantorként elemzünk. A kvantoros kifejezés mindig egyenes szórenddel áll, így ebben az esetben is azt várnánk, hogy a (38)-as mondat szórendje lesz a preferáltabb, mégis inverz szórenddel tűnik grammatikusabbnak a szósor (37). A (38)-as példamondat nem tűnik teljesen jólformált mondatnak – legalábbis kontextus nélkül –, aminek nehéz megállapítani a grammatikai okát. Megjegyzendő, hogy ezek a mondatok kissé szokatlanok, amelynek oka

lehet, ahogy korábban már említettem, hogy az *azért is*-t tartalmazó szerkezet nagyon sokszor elliptikus (lásd: (30)-as példamondat).

(37) *Azért is* meséltem el neked a történetet, mert bízom benned.

(38) [?]*Azért is* elmeséltem neked a történetet, mert bízom benned.

A többi utalószó esetén (pl. *azt, annak, akkor*) az *is* egyértelműen egyenes szórenddel áll, vagyis kvantorként viselkedik ((39)–(41)). Úgy tűnik, hogy ilyenkor viszont inverz szórenddel nem grammatikus a mondat, például: **azt is meséltem el neked*. Az *azért* esetében azonban a szórend preferáltan inverz, ami azt mutatja, hogy ugyan jelentésében a logikai *is* van jelen, grammatikailag mégis máshogy működik. Ennek magyarázata lehet, hogy itt az *azért is* egy rögzített konstrukció része, valamint, hogy az *is* diskurzusjelölőként járul a meglévő (fókuszos) szerkezethez, nem változtatva meg a szórendet.

(39) *Azt is* elmeséltem / **meséltem el neked*, amit nem akartam.

(40) *Annak is* elmeséltem / **meséltem el*, akinek nem kellett volna.

(41) *Akkor is* elmeséltem / **meséltem el*, amikor nem volt releváns.

További érv lehet az *is* diskurzusjelölői viselkedése mellett, hogy tagadás esetén a *csak azért is* szerkezet előfordulhat abban a formában is, amikor az *is* és a *nem* szavak nem válnak eggyé, nem válik e kettőből *sem* (42)–(44). Az *is* logikai használatára az jellemző, hogy a *nem* tagadószóval *sem*-et alkot (lásd pl. É. Kiss 1992), viszont a diskurzusjelölői *is*-ből nem lesz *sem* (Futó 2020). Fontos megjegyezni, hogy a szerkezet sokkal gyakrabban jelenik meg *sem*-mel (45), vagyis az *is nem* egy nem tipikus előfordulás. A MNSZ2-ben végzett korpuszvizsgálat alapján is csupán 8 találat kapunk, melyből 2 szósor kizárt (példa: *csak azért is nemmel voksolnak / szavaznak*). Ezzel szemben a *csak azért sem* szerkezetre 4543 találat van.

(42) *Csak azért is nem* téged kértelek fel, mert akkor épp dolgozol.

(43) Na de, egy amerikai cég *csak azért is nem* fektet be, ha nem bízhat a biztos profitban.

(MNSZ2, doc#2196)

(44) Ez a megoldás számomra már *csak azért is nem* abszurd, [...], mert alapvetően én ézerszeresen átgondolok, átrágok, átszámolok mindent. (MNSZ2, doc#2251)

(45) [...] soha nem fogok ezért bocsánatot kérni Tőle, már *csak azért sem*, mert soha nem fogom megtudni, valóban létezik -e, vagy csak szórakozik valaki. (MNSZ2, doc#975)

Az ilyen típusú *is nem* szerkezetek további kutatást igényelnek. A saját anyanyelvi intuíción alapján úgy tűnik, mintha ezekben az esetekben nagyobb hangsúly kerülne a tagadott mondatrészre, mint a szósor további elemeire (például (42) esetén: ne gondold azt, hogy azért nem téged kértelek fel, mert nem kedvellek, vagy nem tartalak kompetensnek a témában, hanem csak azért nem téged, mert nem érsz rá – de valaki mást felkértem, akinek a személye nem lényeges jelen szempontból, azon van a hangsúly, hogy nem téged).

A fenti példák tehát azt mutatják, hogy ugyan az *is nem* tekinthető diskurzusjelölőnek a szerkezetben (tagadása alapvetően *sem*), mindenesetre bizonyos esetekben diskurzusjelölői viselkedést mutat (tagadása lehet *is nem*). Valamint a jelentése ugyan fellelhető (egy további indokot jelöl), viszont grammatikailag nem jár együtt kvantoros szerkezettel (utána gyakori az inverz szórend). Hozzájárulása tehát részben kompozicionális.

Az alfejezet összegzéseként vessük össze az alábbi mondatpárt. (46)-ban az *azért–mert* szerkezet szerepel, míg (47)-ben a vizsgált (*már*) *csak azért is* konstrukció.

(46) Ez a könyv azért tetszett /nekem, | mert $\neg$ lány a főszereplője.

(47) Ez a könyv már csak azért is tetszett /nekem, | mert $\neg$ lány a főszereplője.

Az *azért*-ot tartalmazó mondat egy egyszerű kijelentés (46), mely megnevezi az indokot; míg ha a mondatban a (*már*) *csak azért is* szerkezet van jelen (47), a jelentés az lesz, hogy a megnevezett indok másodlagos, nem a fő indok. Az *is* partikula jelzi, hogy egy további indokról van szó, a *csak* pedig mindehhez azt teszi hozzá, hogy ez egy másodlagos, alacsonyabb presztízű indok. A *csak* tehát nem az azonosító-kirekesztő értelmezésével van jelen (nem jelent kizárólagosságot). Felmerül a kérdés, hogy vajon mi a *már* partikula szerepe a szerkezetben. Úgy tűnik, hogy a *már* szócska segít a szerkezet gördülékenyebb használatában, de enélkül is jólformált a mondat (vö. 2. táblázat). Ennek vizsgálata további kutatást igényel, mellyel a jövőben kiegészítem e vizsgálatot.

A (*már*) *csak azért is* konstrukció tehát részben kompozicionálisnak mondható, mivel a kiindulásnak tekinthető *azért–mert* szerkezethez képest a *csak* és *is* partikulák jelentése fellelhető (másodlagosság, alacsonyabb presztízis, valamint további indok), viszont grammatikai tulajdonságaik nem őrződnek meg (fókusz, kvantor), valamint a szerkezet gördülékeny használatához egy további elem, a *már* szócska jelenléte is szükségesnek látszik.

Annak ellenére, hogy a *csak* és az *is* alapjelentése ellentmondó, a nyelvi adatok mégis azt mutatják, hogy vannak olyan szerkezetek, ahol a két szócska együtt fordul elő. A *csak* és az *is* együttes előfordulására – a vizsgált *csak azért is* szerkezeten felül – példa a BEA korpuszban talált konstrukciók közül többek között a *még csak nem is volt*, *még csak nem is az*, *már csak*

abból is. További kutatás tárgya lehet ezeknek a konstrukcióknak a vizsgálata, illetve az, hogy a *csak azért is* szerkezettel összefüggnek-e.

3.1.2. „Csakazértis”

Az előző alponthan tárgyalt *csak azért is*-től eltérő hangsúllyal és jelentéssel fordul elő az egybeírt *csakazértis*. A hangsúlyozást tekintve egyetlen erős hangsúly kerül a szerkezetre (48). Az alakulat jelentése pedig az, hogy az adott állítás dacból történik (ez lehet mind negatív (49), mind pozitív (50) hangvételű). Ez a nem kompozicionális alakulat diskurzusjelölői funkcióban érhető tetten, mivel a mondat propozicionális szerkezetét nem változtatja meg, viszont plusz érzelmi töltettel bír, például bizalom saját magunk és a képességeink felé (51). A különféle korpuszokban található olyan példa, amely a *csakazértis* jelentését mutatja meg (49)–(50), illetve olyan is, mely az egybeírás mögötti intuíciót (52). Emellett ez a szerkezet tagadott formában is előfordulhat (53), melyet a fejezet egy későbbi pontján tárgyalok.

(48) \Csakazértis megírom a TDK-t!

(49) Szerintem dacból *csakazértisből* lehet hogy negyvenötlet fog manni [menni]. (BEA)

(50) A *csakazértis* magabiztossága, lám, csodákra képes! (MNSZ2, doc#1038)

(51) Na elég lehetetlen? *Csakazértis* meglesz! (MNSZ2, doc#975)

(52) Van ez a szó: CSAK AZÉRT IS, háromba írják, de talán össze lehetne húzni, mert egytagú indulat van mögötte. (MNSZ2, doc#2194)

(53) Egyébként én tudatosan nézem a reklámokat, és *csakazértsem* veszek olyat!!! (MNSZ2, doc#975)

Az egybeírt konstrukció gyakori előfordulását a MNSZ2-ben végzett korpuszvizsgálat is alátámasztja: a *csakazértis* 800-szor jelenik meg, azonban több példamondat is többször jelenik meg. A 3. táblázatban látható, hogy a *csakazértis* és tagadott változata előtt hányszor fordul elő a *már*, illetve hány szósor esetén jelenik meg utána a *mert* (a szerkezet utáni 5 elemet tekintve).

MNSZ2	előtte <i>már</i> (db)	utána <i>mert-es</i> folytatás (db)	összes előfordulás (db)
<i>csakazértis</i>	12	12	800
<i>csakazértse(m)</i>	2	3	86

3. táblázat: A konstrukció előtti már és utáni *mert-es* folytatás számszerűen

A *csak azért is*-hez képest az egybeírt konstrukció előtt a *már* szócska nagyon ritkán jelenik meg, összesen 14 esetben, ebből kétszer a tagadott változat előtt (lásd: 3. táblázat). Ez is azt támasztja alá, hogy itt egy másik szerkezet van jelen. Hogy mi lehet az oka ennek, további kutatást igényel (úgy tűnik, hogy ezekben az esetekben a *már* valamiféle időt jelöl, továbbá nem a szerkezethez kapcsolódik). A korpuszban azt is megnéztem, hogy egyéb írásmódokkal hányszor jelenik meg, ezen előfordulásokra azonban kevés találatot kapunk: a *márcsakazértis*-re csupán 5-öt (ebből 4 esetben ugyanaz a mondat). A konstrukció megjelenhet úgy is, hogy a *csakazért* van egybeírva (MNSZ2: 174 találat), illetve úgy is, hogy az *azértis* (MNSZ2: 72 találat). A konstrukciók tagadott formában is tetten érhetők, viszont kevésbé jellemzők: *csakazértse(m)* konstrukcióra 86 db, *márcsakazértse(m)*-re 2 db.

A *csakazértis* tipikusan nem vár folytatást, ami nem meglepő, hiszen itt már nem érhető tetten az *azért-mert* ok-okozati jelentés. A MNSZ2-ben végzett korpuszvizsgálat is megerősíti, hogy nem feltétlenül vár folytatást: például a *mert* csupán tizenkét esetben következik a konstrukció után (lásd: 3. táblázat). Erre példa az (54)-es mondat, mely nem tűnik tökéletesen grammatikusnak, mindenesetre kontextus nélkül nehezebben értelmezhető:

- (54) [?]Ezek után mi mindig *csakazértis* drágán vesszük a dinnyét mert magyar.
(MNSZ2, doc#2672)

A *csakazértis* tipikusan egyenes szórenddel jelenik meg (55); inverz szórenddel (56) csupán akkor, ha a mondat, amihez társul, eredetileg is inverz, például felszólítás esetén:

- (55) Sajna, most elvonókurán vagyok Balatonügyileg. De *csakazértis* leszökök!
(MNSZ2, doc#973)
- (56) *Csakazértis* mutasd meg most nekik, nekünk, milyen tökös gyerek vagy!
(MNSZ2, doc#2188)

Ugyanezek a tulajdonságok figyelhetők meg a tagadott változatok esetén is, nem mutatható ki releváns eltérés:

- (57) *Márcsakazértsem* fogok passzíváltatni!
- (58) *Csakazértsem* adom fel!

Az (57)-es és a hozzá hasonló példákban szintén jelen van a nyomatékosítás, a *dac*. A tagadott változatok csupán annyiban térnek el a *csakazértis* konstrukciótól, hogy inverz szórendű mondatban fordulnak elő (58), a benne lévő tagadás miatt.

A szerkezetek jelentésének pontosabb meghatározását segíti a pragmaszemantikai keretben végzett formális elemzés. A *csakazértis* konstrukció jelentése, a dac a ReALIS pragmaszemantikai modellel megragadható: $iB = +5$, $iBoB = -5$. Azaz az én vélekedésem, hogy meg tudom csinálni, sikerülni fog az adott állítás, míg valaki más vélekedése az enyémmel pont ellentétes, tehát hogy nem fogom tudni megcsinálni, nem fog sikerülni. A tagadott szerkezet, a *csakazértsem* ennek pontosan a fordítottja: $iB = -5$, $iBoB = +5$. Az én vélekedésem, hogy minden hiedelem ellenére sem fogom teljesíteni az adott dolgot (például megírni a szakdolgozatot), de valaki más szerint biztosan sikerülni fog, teljesítve lesz. A vélekedés mellett a vágy is állhat a háttérben, például úgy vélem, valaki más vágyik az adott állításra, de én *csakazértsem* teszem meg: $iBoD = +5$. Természetesen a pontos címke- és paraméterértékek függhetnek a kontextustól is, melyre két konkrét példát mutatok: egy *csakazértis*-t, és egy *csakazértsem*-et tartalmazót.

A *csakazértis* és *csakazértsem* konstrukciók jelentése tehát valamiféle dac, makacs ellenszegülés. Mindkét mondat esetén valamiféle paraméterérték-ellentét van jelen tipikusan több modalitásban: vélekedés (B), vágy (D), szándék (I), autoritás (A). A *csakazértis*-t tartalmazó (48) elemzése a 4. táblázatban olvasható. A feladó mentális állapotának reprezentálása az *e1*: *megírom a TDK-t* eventualitásra vonatkozik. A (48) példa esetén tehát a paraméter-ellentét az autoritás és a szándék dimenziójában áll fenn.

$iBoBiA = -5$	mások azt gondolják, hogy nem tudom megcsinálni
$iBoBiI = -5$	mások szerint nem áll szándékomban megcsinálni
$iBoB\uparrow = -5$	mások azt gondolják, hogy nem fogom megcsinálni
$iBiA = +5$	én úgy gondolom, hogy meg tudom csinálni
$iI = +5$	szándékomban áll megcsinálni
$iB\uparrow = +5$	meg fogom csinálni

4. táblázat: A *Csakazértis megírom a TDK-t!* mondat ReALIS reprezentációja

Ha megnézzük a tagadott verziót (53), melynek elemzése az 5. táblázatban olvasható, akkor azt láthatjuk, hogy az autoritás nincs jelen, míg a vágy megjelenik. A reprezentáció az *e2*: *veszek olyan terméket, amit reklámoznak* eventualitásra vonatkozik. A (53) példa esetén tehát a paraméter-ellentét a vágy és a szándék dimenziójában áll fenn.

$iBoD = +5$	mások arra vágnak, hogy megtegyem
-------------	-----------------------------------

$iBoB\bar{i}l = +5$	mások szerint szándékomban áll megtenni
$iBoB\hat{u} = '+5$	mások azt gondolják, hogy meg fogom tenni
$iD = -5$	én ezt nem akarom megtenni
$i\bar{l} = -5$	nem áll szándékomban megtenni
$iB\hat{u} = '-5$	nem fogom megtenni

5. táblázat: Az Egyébként én tudatosan nézem a reklámokat, és csakazértsem veszek olyat!!! mondat ReALIS reprezentációja

Mindezek alapján a *csakazértis* konstrukcióról elmondható, hogy az alakulat nem kompozicionális, mivel a szavak jelentése már nem lelhető fel, hanem új nyelvi elem jön létre, új jelentéssel. Hangtanilag egyetlen erős hangsúly kerül a szerkezetre, mely a Varga-féle intonációs ábrázolásból is látszik. Mondattani szempontból tipikusan egyenes szórenddel jelenik meg a konstrukció, csupán tagadás esetén inverz. Jelentése valamiféle dac, makacs ellenszegülés, mely a ReALIS pragmaszemantikai modellel megragadható.

3.2. Csak + nem

A *csak* partikula a *nem* szócska előtt is megjelenhet, a két elem együttes konstrukciója különírva és egybeírva is előfordulhat. Ebben az alfejezetben amellet fogok érvelni, hogy a különírt változat az esetek legnagyobb részében kompozicionális alakulat, melyben mind a logikai, mind a diskurzusjelölő *csak* típus tetten érhető. Azonban a különírt *csak nem* egy speciális konstrukcióban részben kompozicionálisnak tekinthető. Az egybeírt szerkezet pedig nem kompozicionális, vagyis új nyelvi elem jön létre, amely diskurzusjelölő funkcióban van jelen. A következő két alfejezet a különírt (3.2.1) és az egybeírt (3.2.2) konstrukciókat tárgyalja, ez utóbbit a *majdnem/szinte/közel* szavakkal összehasonlítva.

3.2.1. Csak nem

A különírt *csak nem* konstrukció különféle variációkban jelenhet meg egy mondaton belül: a *csak* partikula lehet mind logikai ((59)–(61), (64)), mind diskurzusjelölő típusú ((62), (63)), továbbá a *nem* jelenthet mondattagadást ((59), (61), (62)) és mondatrészttagadást ((60), (63)) is (lásd pl.: É. Kiss 1992). Hangtani szempontból a *csak* lehet hangsúlyos ((62), (63)) és hangsúlytalan ((59)–(61), (64)). Mondattanilag inverz szórend jellemzi, mivel a tagadás mindig ezt váltja ki.

- (59) Az ^lén feleségem ^lnagyon [/]rendes, | *csak* ^lnem értjük [\]meg egymást.
(MNSZ2, doc#151)
- (60) *Csak* ^lnem azt [/]csinálta, | ^lamit [\]kellett volna.
(MNSZ2, doc#2159)
- (61) Hát *csak* ^lnem biztos hogy ^lott tud [\]maradni.
(BEA)
- (62) ^lCSAK *nem* adom a ^llányomat a ^lgyárba [/]dolgozni.
(BEA)
- (63) ^lCSAK *nem* azt csinálta, | ^lamit [/]kellett volna.
- (64) *Csak* [↑]*nem* [↑]megházasodtál?

Az (59)–(61) mondatok esetén a logikai propozíció előtt megjelenő („csak az van, hogy” típusú) hangsúlytalan *csak* társul mondattagadással ((59), (61)), illetve mondatrészttagadással (60). Míg (62)–(63) esetén a hangsúlyos diskurzusjelölő *csak* társul mondattagadással (62), illetve mondatrészttagadással (63). Ezekben a példákban valódi tagadás van, a két szócska (*csak*, *nem*) csupán egymás mellé kerül, illetve mindkét elem jelentése külön-külön érvényesül, vagyis az alakulat teljesen kompozicionális. A fókuszos *csak* a jelentése miatt nem társulhat a tagadással, míg a hangsúlytalan, felszólító *csak* a szórend miatt. Az (59)–(63) példasorban tehát a *csak* partikula egyszerűen egy tagadó mondattal társul, viszont kérdő mondatmodalitással egy másik típus is megjelenik (64), amelynek az eddigiekhez képest eltérő tulajdonságai vannak.

A (64)-es példa több szempontból sem illeszkedik a sorba. Hangtani szempontból az jellemzi, hogy a *csak* hangsúlytalan, a hanglejtés „hullámszó”. Mondattanilag egyenes a szórend, ami nem jellemző a tagadásnál (inverznek kellene lennie). Jelentéstani szempontból elmondható, hogy a mondat olyan szituációban hangzik el, amikor a beszélő azt valószínűsíti, hogy a hallgató megházasodott, vagyis nem valódi a tagadás (a mondattal éppen arra utalunk, hogy megházasodott), amit az egyenes szórend is alátámaszt. Emellett a kérdés sem valódi abban az értelemben, hogy nem igazán várunk igen-nem választ, látjuk (vagy legalábbis erősen gyanítjuk), hogy mi történt (megházasodtál). Így tehát a mondat egy nagyon erős elvárást fejez ki a pozitív válasszal szemben, és alapvetően az indokra kérdezünk rá, hogy hogyan lehetséges ez. Ezzel szemben a *csak nem* szerkezet nélkül olyan valódi kérdést kaphatnánk, ami azt fejezi ki, hogy a beszélőnek nincs elvárása arra vonatkozóan, megházasodott-e a hallgató, éppen erre kérdez rá. Vagyis ezek alapján az látszik, hogy ebben az esetben a két elem jelentése nem külön-külön érvényesül, hanem egy új nyelvi elem jön létre, a két szócska együtt alkot konstrukciót. Tehát az alakulat részben kompozicionálisnak tekinthető.

Hasonló mögöttes jelentés van jelen az olyan *csak* nélküli eldöntendő kérdésekben is, melyek *nem*-et tartalmaznak (65), de már megjelenik az elvárás („azt szeretném/várom, hogy a válaszod igen legyen”) (vö. Gyuris 2008, 2017b, 2019).

(65) [^]*Nem* vettél bort?

Az ilyen típusú kérdő mondatok elvárást tartalmaznak: azt szeretném, ha a válaszod igen lenne, vettél volna bort („kellett volna vinned”). Kiefer (1988: 109–110) is említést tesz erről a szerkezetről, ahol megjegyzi, hogy a beszélőnek van egy elvárása, hogy mi fog történni, mit szeretne, ezt támasztja alá a mondat végére beilleszthető *ugye (do you)* is, ami szintén az elvárást tartalmazó kérdések jellemző eleme:

(66) *Csak nem akarsz elmenni hozzá?*

You surely don't want to go to him (do you)? (Kiefer 1988: 110)

Vessük össze az alábbi, hasonlóan tűnő szerkezeteket:

(67) *Csak* ↑*nem* ↑¹felvették az ¹egyetemre?

(68) *Csak* ↑*nem* vettek ↑¹fel az ¹egyetemre?

(69) ¹*CSAK* [~]*nem* vettek ([~])fel az [^]egyetemre?

Amikor a *csak nem* együtt jelent valamit (tehát nem (teljesen) valódi a kérdés és nem valódi a tagadás sem), akkor a konstrukció egyenes (67) és inverz szórendű (68) mondatban is megjelenhet, ilyenkor a hanglejtés „hullámzó”; mindkét mondat azt jelenti, hogy felvették az egyetemre. További kutatás tárgya lehet annak vizsgálata, hogy a két szósor között van-e jelentésbeli különbség. Inverz szórend esetén kétféle jelentést kaphatunk, attól függően, hogy a *csak* logikai (68) vagy diskurzusjelölő típusa (69) érhető tetten. A (68)-as példamondatban a propozíció előtt megjelenő, logikai *csak* típus jelenik meg, tehát itt a *csak nem* együttes szerkezet van jelen, és azt jelenti, hogy úgy látom, hogy felvették az egyetemre. A (68)-as példamondattal szemben a (69)-es példa esetén a hangsúlyos, diskurzusjelölő *csak* típus érhető tetten, ilyenkor a *csak* partikula tagadó mondattal társul, azaz nem teljesül az állítás, vagyis azt jelenti, hogy úgy látom, nem vettek fel az egyetemre. Ebben az esetben tehát teljesen kompozicionális a konstrukció, azaz a két elem külön-külön jelentése érvényesül.

A (69)-es példamondatban a hangsúlyos *csak* és az eldöntendő kérdésre jellemző emelkedő-eső hanglejtés érhető tetten (vö. Gyuris 2017a), míg az előző (68)-as példában a hangsúlytalan *csak* és a hullámzó hanglejtés jelenik meg. Tehát kérdésben a *csak nem* szerkezet érdekessége, hogy írásban homonim szósorokhoz két teljesen más jelentés társul a kétféle hangsúlyozással; ez megmagyarázható a különféle mögöttes szerkezetekkel (logikai és diskurzusjelölő *csak*, valódi és nem valódi tagadás). A két mondat a szóbeli beszédben könnyen elkülöníthető egymástól a hangsúly és a hanglejtés segítségével, melyet az írott szövegben a

Varga-féle intonációs modell tud megragadni. Emellett a különbség formális eszköztár segítségével, pontosabban a ReALIS pragmaszemantikai elmélettel is megmutatható. A (67) és (68) példamondatok esetén az *e* eventualitás az, hogy *felvették az egyetemre*. A két mondat elemzése megegyezik, mely az 6. táblázatban olvasható.

$iB\downarrow = -5$	korábban azt vártam, hogy nem fogják felvenni
$iB = +4$	most azt valószínűsítom, hogy felvették, de nem vagyok biztos benne
$i\bar{i}B\uparrow = '5$	szándékom erről maximális tudást szerezni

6. táblázat: A Csak nem felvették/vettek fel az egyetemre? mondatok ReALIS reprezentációja

Ezzel szemben a (69)-es példához eltérő elemzést társíthatunk, ezt szemlélteti a 7. táblázat:

$iB\downarrow\downarrow = -5$	először azt gondoltam, hogy nem vesznek fel
$iB\downarrow = +5$	később már úgy véltem, hogy mégis felvesznek
$iB = -4$	most viszont azt valószínűsítom, hogy nem vettek fel, de nem vagyok teljesen biztos benne
$i\bar{i}B\uparrow = '5$	szándékom erről bizonyosságot szerezni

7. táblázat: A CSAK nem vettek fel egyetemre? mondat ReALIS reprezentációja

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy kétféle szerkezetet különböztethetünk meg: *csak nem* + mondat, illetve *csak* + tagadó mondat. A *csak* és a *nem* is megjelenhet mind logikai, mind diskurzusjelölő típusként. Ezzel magyarázható a kétféle hanglejtés és a két teljesen más jelentése ugyanazon szósoroknak. Amennyiben a *csak* + tagadó mondat szerkezet van jelen (lásd: (69)), a konstrukció teljesen kompozicionálisnak tekinthető. Ezzel szemben a *csak nem* + mondat szerkezet esetén (lásd: (67), (68)), amely eldöntendő kérdésben szerepelhet, részben kompozicionális az alakulat, mivel az egész jelentése nem teljesen áll elő a részek jelentéséből: a tagadás nem valódi, a kérdés erős elvárást mutat, valamint nincs kötelező inverz szórend. A *csak nem* szerkezet elemeinek jelentése fellelhető, de grammatikai tulajdonságaik nem teljesen (egyenes szórend), ami szintén arra utal, hogy itt egy rögzített konstrukció van jelen.

3.2.2. *Csaknem*

Az egybeírt *csaknem* jelentése, hogy majdnem, kis híja volt, nem sok hiányzott az adott állításhoz. Ennek alátámasztására nézzünk egy korpusz- (70) és egy szépirodalmi példát (71), melyek megmutatják a szerkezet jelentését. A (71)-ben a párbeszéd jól szemlélteti, hogy ha nem lenne a *csaknem*, akkor minden stimmelné, minden rendben lenne, de így csak közel van hozzá, viszont el nem éri.

(70) *'Csaknem' dermedtté dőbben a 'kérdéstől.* (MNSZ2, doc#3)

(71) – *Csaknem* minden stimmel – jegyezte meg Morris.

– Éppen ezt a *csaknem*et kell kiiktatnom. (J. D. Robb: *Halálos karácsony*: 332)

Tehát itt az alkotóelemek jelentése már csak minimálisan lelhető fel, a *csaknem* önálló egységet alkot, vagyis egy nem kompozicionális alakulatról van szó (lásd: Melléklet: 9. táblázat). Emellett grammatikai szempontból is önálló: hangtani szempontból a hangsúly a szerkezet elején van, mondattanilag egyenes szórenddel áll. Jelentésánál elmondható, hogy a jelentése propozicionális (tehát nem diskurzusjelölő): más igazságfeltétel társul a *csaknem*-et tartalmazó (nem stimmel minden, de majdnem) és az a nélküli (minden stimmel) mondatokhoz.

A *csaknem* pontos jelentésének meghatározásához vizsgáljuk meg a helyettesíthetőséget. A *csaknem* leggyakrabban *majdnem*-mel cserélhető fel, azonban emellett a *szinte* is gyakran fordul elő, mint helyettesítő alternatíva. A továbbiakban összehasonlítom e három elemet: mennyire állja meg a helyét az a kijelentés, hogy ez a három szócska ugyanazt jelenti, szinonimaként tarthatók számon. Mindemellett kitérek a *csaknem* esetében a *közel*-lel való helyettesíthetőségre is.

A *majdnem* és a *szinte* összehasonlításáról már Halm (2020)-ban is olvashatunk. Mindkét szó approximátor, vagyis olyan kifejezés, ahol az értékek közelítő jellegűek; különbségük abban áll, hogy míg a *majdnem* jelentése a lehetséges világokon keresztül ragadható meg, addig a *szinte* jelentése a pontossági skálákon keresztül. Ezek alapján a *majdnem* episztemikus bizonytalanságot kifejező approximátor, a *szinte* pedig skaláris bizonytalanságot kifejező approximátor. Az előbbi (*majdnem*) tehát azt jelenti, hogy ugyan az aktuális világban hamis egy adott állítás, de létezik egy olyan közeli alternatív világ, ahol igaz. Az utóbbi (*szinte*) pedig azt jelenti, hogy az adott pontossági standard mellett ugyan hamis az állítás, de létezik egy kicsit megengedőbb standard, amely szerint igaz (Halm 2020).

A két szó összehasonlításakor több különbséget is megfigyelhetünk, ezeket szemlélteti a (72)–(75) példasor. Egyrészt a *majdnem* gyakrabban fordul elő a *szinte* szócskával szemben a

pontosságot sugalló számértékek előtt (72). Másrészt a *szinte* nem elfogadható olyan mondatokban, ahol egy állítás precizitásán van a hangsúly (73)–(74). Ezzel szemben a (75)-ös példában a *majdnem* szócskával nem grammatikus a mondat, mivel vagy testvérek vagyunk, vagy nem.

(72) János *majdnem* / ??*szinte* 190 centi magas. (Halm 2020: 150)

(73) **Szinte* / *Majdnem* / első lettem a futóversenyen. (Halm 2020: 138)

(74) *Majdnem* / **Szinte* pap lettem. (Halm 2020: 138)

(75) **Majdnem* / ✓*Szinte* testvérek vagyunk. (Halm 2020: 139)

Halm (2020: 138–150) alapján ezek a tipikus előfordulások találhatók a *majdnem* és *szinte* szavakkal. Ha Halm (2020) példáit megvizsgáljuk a *csaknem* kifejezéssel, azt tapasztaljuk, hogy a *csaknem* mindig akkor megfelelő, amikor a *majdnem*, valamint akkor agrammatikus, amikor a *szinte* jólformált (76)–(79).

(76) János *csaknem* 190 centi magas.

(77) *Csaknem* első lettem a futóversenyen.

(78) *Csaknem* pap lettem.

(79) **Csaknem* testvérek vagyunk.

Halm (2020: 147) is megemlíti, hogy a *csaknem* viselkedése a *majdnem*-hez hasonló; ezt támasztja alá a helyettesíthetőség is, illetve a jelentés szintén ezt mutatja: episztemikus approximátornak tűnik.

A *csaknem*-et tehát legtipikusabban *majdnem*-mel lehet helyettesíteni, de vajon minden szó sorban felcserélhetők egymással? Kérdésként felmerül, hogy a *csaknem* működhet-e olyan elliptált tagmondatokkal, amivel egy korábbi állításunkra utalunk vissza. A válasz erre nemleges, mivel például a (80) esetén és a hozzá hasonló szó sorokban nem lesz jólformált a mondat *csaknem*-mel, mivel önálló megnyilatkozásként nem grammatikus, ilyenkor a *csaknem*-mel nem helyettesíthetjük a *majdnem* szócskát.

(80) *És milyen igazam lett. Majdnem.* / **Csaknem.* (MNSZ2, doc#985)

A (80) példa értelmezéséhez szükségeszerű a kontextus ismerete, mivel a *majdnem* mint önálló megnyilatkozás van jelen. Ez esetben visszautalás történt a korábbi kijelentésre, melyben állításra került, hogy igazam lett. A *majdnem* itt azt fejezi ki, hogy közel jártam ahhoz, hogy teljesen igazam legyen.

A *csaknem* helyettesíthető bizonyos esetekben a *közel*-lel is, például amikor számnév előtt helyezkedik el (81); azonban a predikátum előtti pozícióban való megjelenésekor már agrammatikus mondatot kapunk a helyettesítés során (82):

(81) *Csaknem / közel* ötszázan köszöntöttek fel a születésnapomon.

(82) ✓*Csaknem* / **közel* elaludtam a reggeli előadás közben.

A (82)-es példában a *közel* nem tekinthető a *csaknem* szinonimájának, mivel nem kis távolságról van szó, hanem egy majdnem bekövetkezett cselekvésről, melyet a *közel*-lel nem tudunk kifejezni. Némely mondatokban a *szinte* és *közel* szavakkal is helyettesíthető a *csaknem* kifejezés, azonban csak annak függvényében, hogy milyen kategóriájú, milyen szófajú összetevő következik utána. Ez arra érv, hogy a *csaknem* jelentése és tulajdonságai a *majdnem*-éhoz hasonlóak, más szavakkal ritkán helyettesíthető, csupán speciális esetekben (például az említett számnév előtti pozícióban).

4. Összegzés

A dolgozatban a *csak*-ot tartalmazó konstrukciók közül a következőket vizsgáltam meg: *csak azért is*, „*csakazértis*”, *csak nem*, *csaknem*. Amikor a *csak* partikula másik elemmel kollokálódik, a vizsgált konstrukciók esetén létezik mind (részben vagy teljesen) kompozicionális, mind nem kompozicionális változata. Ilyenkor a *csak* szócska jellemzően megőrzi a jelentését, de társulhat más elemmel úgy is, amikor részben vagy egészben mást jelent. Kompozicionális az alakulat akkor, ha az elemek jelentéséből előáll az egész szerkezet jelentése, vagyis a szavak csupán egymás mellé kerülnek. Nem kompozicionális akkor, amikor az elemek jelentése már nem őrződik meg, hanem új nyelvi elem jön létre, új jelentést hordoznak. A vizsgálataim alapján érdemes egy köztes kategóriát is felállítani, amit részben kompozicionálisnak neveztem el, melyre az jellemző, hogy az elemek jelentése valamennyire fellelhető, de mégsem nevezhetők teljesen kompozicionálisnak. A vizsgált alakulatok kompozicionalitását mutatja meg összességében a 8. táblázat, példákkal szemlélítve:

	Kompozicionális		Részben kompozicionális	Nem kompozicionális	
	logikai <i>csak</i>	dj <i>CSAK</i>		propozicionális	dj típus
<i>(már) csak + azért + is</i>	—	—	<i>(már) csak azért is/se(m)</i> <i>Ez már csak azért is felelőtlenség,</i> <i>mert másokat is bajba sodorhat</i> <i>ezzel a viselkedéssel. (MNSZ2)</i>	—	<i>csakazértis/se(m)</i> (daczól) <i>Csakazértis megírom</i> <i>a TDK dolgozatot!</i>
<i>csak + nem</i>	<i>csak nem</i> (kijelentés) <i>Hát csak nem</i> <i>biztos hogy ott tud</i> <i>maradni. (BEA)</i>	<i>CSAK nem</i> <i>CSAK nem vettek</i> <i>fel az egyetemre?</i>	<i>csak nem (kérdés)</i> <i>Csak nem felvettek/vettek fel az</i> <i>egyetemre?</i>	<i>csaknem</i> (= majdnem) <i>Csaknem</i> <i>elfelejtettem elmenni</i> <i>a díjátadóra.</i>	—

8. táblázat: A dolgozatban elemzett konstrukciók kompozicionalitás szerint példákkal

A dolgozatban elsőként a *csak* partikula logikai és diskurzusjelölő típusának szakirodalmi vonatkozását tekintettem át, majd röviden bemutattam a Varga-féle intonációs modellt és a ReALIS pragmaszemantikai elméletet, melyeket a dolgozatban tárgyalt konstrukciók formális megragadására használtam. Ezután tértem át a konstrukciók tárgyalására, ahol sorra vettem az említett szerkezeteket. Tekintsünk vissza egy-egy példamondat mentén a dolgozatban tárgyaltakra:

- (83) *(Már) Csak[|]azért is* sütök egy [/]tortát, | mert [\]megkívántam.
- (84) [\]*Csakazértis* elmegyek az évnnyitóra!
- (85) *Csak* [↑]*nem* mentél [↑]*be* a [↑]*Mondattan* előadásra?
- (86) [|]*CSAK* ⁻*nem* mentél (⁻)*be* a *Mondattan* [^]*előadásra*?
- (87) [|]*Csaknem/majdnem/szinte* [|]*elsírtam* magam a [|]*film* [\]*végén*.

A *(már) csak azért is* konstrukció tipikusan különírva jelenik meg (83), ilyenkor az *azért* szócskára kerül a hangsúly, emiatt jellemzően vár folytatást. Részben kompozicionális az alakulat: az *azért-mert* szó pár megőrzi jelentését (mely a szerkezet magja), és helyettesíthetők is hasonló jelentésű elemekkel. A *csak* és az *is* jelentése is érződik, viszont egyik szócska sem helyettesíthető, közösen alkotják a tárgyalt konstrukciót (rögzítve vannak). A szerkezet jelentése egy indok kiemelése, amely nem a fő indok, csupán másodlagos, alacsonyabb presztízs értékű. A további indokot az *is* jelöli, míg a másodlagosságot a *csak* partikula.

A *csak azért is* konstrukció emellett megjelenhet egybeírva is: *csakazértis* (84), mely a különírthoz képest más hangsúllyal és más jelentéssel társul. Az egybeírt szerkezet plusz pragmatikai töltettel bír, jelentése pedig az, hogy az adott állítás dacból történik. Az alakulat nem kompozicionális, mivel itt az elemek nem külön-külön jelentenek valamit, hanem új nyelvi elem jön létre, egyetlen közös jelentéssel (dac). Ez a szerkezet nem vár folytatást, mivel itt a szerkezet magja már nem az *azért-mert* szó pár.

A *csak nem* szerkezet előfordulhat *csak* + tagadó mondat konstrukcióban, amely teljesen kompozicionális; illetve *csak nem* + mondat konstrukcióban, mely részben kompozicionális. A *csak* partikula megjelenhet logikai (85) és diskurzusjelölő (86) típusként is. A *csak nem* + mondat szerkezet kérdő mondatmodalitással áll, a konstrukció előfordulásakor a kérdés nem valódi, illetve a tagadás sem valódi (85). A két mögöttes struktúra miatt előállhat olyan eset, amikor ugyanaz a szósor két különböző jelentést hordozhat (85)–(86), melyek a szóbeli beszédben könnyen elkülöníthető egymástól a hangsúly és a hanglejtés segítségével.

Az egybeírt *csaknem* jelentése, hogy nem sok hiányzott az adott állítás teljesüléséhez. A konstrukció a legtöbb esetben a *majdnem* kifejezéssel helyettesíthető, illetve a pontosságot sugalló számértékek esetén a *szinte* szó is szinonimaként funkcionálhat (87). Ez a szerkezet nem kompozicionális, mivel az elemek együtt alkotnak konstrukciót, egyetlen jelentéssel.

A jövőben tervezem kiegészíteni ezt a vizsgálatot kérdőíves teszteléssel, mivel néhány esetben kevésnek bizonyult a korpuszvizsgálat és a saját anyanyelvi kompetenciám, így bízom abban, hogy a kérdőíves kutatás eredménye választ ad a nyitva maradt kérdésekre. Továbbá a jövőben érdemes lehet kibővíteni a kutatást, mely lehetséges céljaként három fő irányt nevezek meg: életkor szerinti vizsgálat, egyéb *csak*-ot tartalmazó konstrukciók elemzése, például a *csak azért is*-hez hasonlóan *csak*-ot és *is*-t együtt tartalmazó szerkezetek, mint a *még csak nem is*, illetve az elemzett szerkezetek idegen nyelvekkel való összevetése. Az életkor szerinti vizsgálatot amiatt tartom indokoltnak, mivel egy korábbi gyermeknyelvi kutatás rámutatott arra, hogy már a gyermekek is használnak bizonyos *csak*-os konstrukciókat (pl.: *csak nem*), és érdemes lenne feltárni ennek jellemzőit alaposabban. A hasonló konstrukciók elemzését pedig amiatt, mivel ezeknek a konstrukcióknak a vizsgálata közelebb vihet a konstrukciók közötti összefüggések feltárásához, alaposabb ismeretéhez. Végül az idegen nyelvekkel való összevetés amiatt lehet indokolt, mivel az egyes nyelvekben eltérő lehet a *csak* partikula hangtani, mondattani és jelentéstani vonatkozása.

Irodalomjegyzék

- Aijmer, Karin – Foolen, Ad – Simon-Vandenberg, Anne-Marie (2006): Pragmatic markers in translation: a methodological proposal. *Approaches to Discourse Particles 1*, 101–114.
- Alberti Gábor – Dóla Mónika – Kárpáti Eszter – Kleiber Judit – Viszket Anita – Szeteli Anna (2021): Lehetséges lehetséges világaink. *Jelentés és Nyelvhasználat* 8/1. 105–145.
- Dér Csilla Ilona (2009): Mik is a diskurzusjelölők? In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 209–215.
- Dér Csilla Ilona (2010): „Töltelékelem” vagy új nyelvi változó? A *hát, úgyhogy, így és ilyen* újabb funkciójáról a spontán beszédben. *Beszéd kutatás 2010*. 159–170.
- Dér Csilla Ilona (2020): *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben*. L’Harmattan Kiadó, Budapest.
- É. Kiss Katalin (1992): Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális Magyar Nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 77–177.
- É. Kiss Katalin (1996): A *csak* szintaxisához és szemantikájához. In: Terts István (szerk.): *Nyelv, nyelvész, társadalom II*. JPTE, Pécs.
- É. Kiss Katalin (1998): Mondattan. In: É. Kiss Katalin, Kiefer Ferenc, Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 17–184.
- É. Kiss Katalin (2006): Érvek és ellenérvek a fókusz [+kimerítő] jegyével kapcsolatban. In: Kálmán László (szerk.): *KB 120 – A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlósy András tiszteletére*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 37–48.
- Fábricz Károly (1986): *Partikulák a magyar és az orosz nyelvben*. Kandidátusi értekezés, Szeged.
- Furkó, Bálint Péter (2005): *The pragmatic marker–discourse marker dichotomy reconsidered – the case of well and of course*. Doktori értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Furkó, Bálint Péter (2020): *Discourse markers and beyond: descriptive and critical perspectives on discourse-pragmatic devices across genres and languages*. Cham, Palgrave Macmillan.
- Futó Bettina (2020): A logikai *is*-től a pragmatikai *is*-en át a metakognitív *is*-ig. In: Böhm Gábor (szerk.): *Szemelvények 5.: Válogatás a PTE BTK XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2019) I–III. helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből*. PTE BTK, Pécs, 13–49.

- Gyuris Beáta (2008): A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan IV. A lexikon szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 639–682.
- Gyuris Beáta – Maleczki Márta – Varasdi Károly (2008): *Formális szemantika*. JATEPress Kiadó, Szeged.
- Gyuris Beáta (2009): A hangsúlyos *csak* diskurzuspartikula interpretációja. In: Maleczki Márta – Németh T. Enikő (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 7*. SZTE, Szeged, 157–179.
- Gyuris, Beáta (2017a): New perspectives on bias in polar questions: a study of Hungarian *-e*. *International Review of Pragmatics* 9: 1–50.
- Gyuris, Beáta (2017b): The interpretation of a "contrast-marking" particle. In: Lee, Chungmin – Ferenc Kiefer – Manfred Krifka (eds.): Contrastiveness in information structure, alternatives and scalar implicature. *Studies in Natural Language and Linguistic Theory* 91, Springer International Publishing, Switzerland, 83–100.
- Gyuris Beáta (2019): Két magyar kérdő konstrukció interpretációjához. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/2, 73–84.
- Hagymási Judit – Kleiber Judit (2022): A *csak* partikula gyermeknyelvi vizsgálata. In: Bóna Judit – Murányi Sarolta (szerk.): *A nyelvfejlődés folyamata koragyermekkortól kamaszkorig*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 57–77.
- Halm Tamás (2020): *Szinte és majdnem*: diakrón formális szemantikai elemzés. In: Balogné Bérces Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba. 137–152.
- Kamp, Hans – Josef van Genabith – Uwe Reyle (2011): Discourse representation theory. In: Dov M. Gabbay – Franz Guenther (eds.): *Handbook of Philosophical Logic*: Volume 15. Berlin: Springer. 125–394.
- Kenesei István (1992): Az alárendelt mondatok szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 529–713.
- Kiefer, Ferenc (1988): *Modal particles as discourse markers in questions*. *Acta Linguistica Hungarica* 38, 107–125.
- Kiefer Ferenc (2007): *Jelentéselmélet*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Mihajlik Péter – Balog András – Grácsi Tekla Etelka – Kohári Anna – Fegyő Tibor – Mády Katalin – „Releasing the BEAST” – A BEA gépi beszédleiratozási feladat, megközelítések és eredmények, In proc. *MSZNY-2022*.

- Németh T. Enikő (1996): *On the role of pragmatic connectives in Hungarian spoken discourses*. Washington: ERIC Document Reproduction Service No. ED 379 937.
- Péter Mihály (1991): *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Péteri Attila (2001): Az árnyaló partikulák elhatárolásának problémája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 125/1: 94–102.
- Schirm Anita (2011): *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. PhD-értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Schirm Anita (2021): *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl*. Loisir Könyvkiadó, Budapest.
- Searle, John R. (1976): A classification of illocutionary acts. *Language in Society* 5/1: 1–23.
- Varga László (1994): A hanglejtés. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális Magyar Nyelvtan: Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 468–549.
- Varga, László (2002): *Stress and Intonation: Evidence from Hungarian*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Varga László (in prep.): *Syntactically Relevant Aspects of Stress and Intonation in the Hungarian Simple Sentence*. Kézirat.

Források

- BEA – Magyar Spontán Beszéd Adatbázis <http://www.nytud.hu/adatb/bea/index.html> (é.n.)
- MNSZ2 = Magyar Nemzeti Szövegtár 2. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>

Melléklet

	Kompozicionális		Részben kompozicionális	Nem kompozicionális	
	logikai <i>csak</i>	dj <i>CSAK</i>		propozicionális	dj típus
<i>(már) csak + azért + is</i>	—	—	<i>(már) csak azért is/se(m)</i> Ez már csak azért is felelőtlenség, mert másokat is bajba sodorhat ezzel a viselkedéssel. (MNSZ2)	—	<i>csakazértis/se(m)</i> (daczól) Csakazértis megírom a TDK dolgozatot!
<i>csak + nem</i>	<i>csak nem</i> (kijelentés) Hát csak nem biztos hogy ott tud maradni. (BEA)	<i>CSAK nem</i> <i>CSAK nem</i> vettek fel az egyetemre?	<i>csak nem</i> (kérdés) <i>Csak nem</i> felvettek/vettek fel az egyetemre?	<i>csaknem</i> (= majdnem) <i>Csaknem</i> elfelejtettem elmenni a díjátadóra.	—
<i>von. nm. utáni csak</i>	Szereztünk két dokumentálót aki csak a szöveget írja. (BEA)	^(?) Ezek azok az egyetemek, ahova CSAK felvesznek!	—	—	Azt választasz az étlapról, amit csak szeretnél! (= bármit, akármit, mindent)
<i>csak + így/úgy</i>	<i>csak + így/úgy</i> <i>Csak úgy</i> nehéz benne közlekedni. (BEA)	<i>CSAK így/úgy</i> Péter CSAK úgy tett, mintha nem lenne a barátom.	<i>csak + dj. így/úgy</i> <i>Csak így</i> beszélgettünk.	[?] <i>csakígy/csakúgy</i> (= akárcsak) Mari, csakúgy mint az előző társasjátékot, ezt is megnyerte!	<i>csakúgy</i> Gyönyörű, tiszta vízű tóról mesélt az öreg, csakúgy lubickoltak a halak a tó tetején. (MNSZ2)

9. táblázat: Néhány csak-ot tartalmazó konstrukció kompozicionalitás szerint